

Система показників для статистичного вивчення діяльності підприємств

Досліджено систему статистичних показників, що характеризують діяльність підприємств. Проаналізовано структуру системи показників статистики підприємств із урахуванням міжнародних рекомендацій та окреслено основні напрями її вдосконалення.

Ключові слова: діяльність підприємств, потреби користувачів, система показників, структура системи показників, показники структурної статистики, показники короткострокової статистики.

Важливу роль у дослідженні будь-якого соціально-економічного явища відіграє якісна статистична інформація. Її використання підвищує об'єктивність результатів дослідження, обґрунтованість та ефективність прийнятих управлінських рішень. Відомо, що статистична інформація створюється, передається та зберігається у вигляді показників, відбір яких залежить від мети дослідження, а також властивостей і складності досліджуваного явища.

Для характеристики досліджуваного явища потрібно мати певний перелік показників, кожен із яких відображає певний аспект цього явища. Однак повнота забезпечення якісною інформацією не залежить від простого розширення переліку чи збільшення кількості показників. Комплексна характеристика соціально-економічних явищ передбачає використання системи показників, що дозволяє отримати узагальнену оцінку предмета дослідження.

У публікаціях таких вітчизняних науковців, як В. Михайлов, В. Мороз, Л. Панченко, В. Пікало, Г. Тарасюк, значна увага приділяється питанням сутності, складу та структури систем показників оцінювання ефективності діяльності підприємств. Автори розглядають окремі питання формування системи показників фінансових результатів, що стосуються окремих сфер управління або ефективності діяльності конкретних підприємств. Вагомий внесок у формування теоретико-методологічних засад побудови системи статистичних показників зробили вітчизняні науковці О. Васечко, С. Герасименко, А. Головач, А. Єріна, М. Пугачова, Ю. Цал-Цалко та ін.

У науковій літературі [2; 3] зазначено, що оптимально побудована система статистичних показників виконує пізнавальну, стимулюючу та керівну функції, дозволяє поглибити знання про суть досліджуваного явища та його елементи, з'ясувати взаємозв'язок з іншими явищами, відобразити зміст і узагальнити об'єктивні властивості явищ, забезпечити адекватне уявлення про тенденції його розвитку, на підставі чого здійснюється планування та прогнозування, приймаються обґрунтовані управлінські рішення.

Так, О. Васечко вважає, що "загальний рівень ефективності статистики підприємств безпосередньо залежить від того, наскільки якісно побудова-

на її система показників. Окремі блоки інформації можуть збиратись у будь-якій комбінації та з різною періодичністю, але їхня методологічна єдність дозволить здійснювати якісний синтез і аналіз" [1, с. 77].

Стратегією розвитку державної статистики на період до 2012 року [8] передбачено ряд заходів щодо вдосконалення системи показників статистики підприємств і приведення її у відповідність до міжнародних вимог. У зв'язку з цим актуальною є потреба в аналізі структури системи статистичних показників, що розробляється українською статистикою підприємств, та вивченні рівня забезпеченості користувачів статистичною інформацією щодо діяльності підприємств.

Очевидно, що створення науково обґрунтованої системи показників є важливим етапом отримання якісної інформації про досліджуване явище. Отже, однією з проблем дослідження є вдосконалення структури системи показників, що характеризують діяльність підприємств. Крім того, за умов динамічного розвитку підприємництва та зростання інтересу до різнопланової інформації про діяльність підприємств доцільним є врахування потреб широкого кола користувачів.

Системі показників притаманні такі особливості [3]:

- 1) усебічність кількісного відображення явищ;
- 2) органічний взаємозв'язок окремих показників, що перетворює групу показників на єдиний комплекс характеристик складного явища чи процесу.

О. Осауленко констатує, що "система показників має охоплювати всі основні процеси, що формують стан і тенденції соціально-економічного розвитку країни в умовах ринкової економіки. Реформування системи статистичних показників має підвищувати практичну значущість і аналітичну цінність статистичної інформації для органів державної влади" [4, с. 175].

Наявні теоретико-методологічні напрацювання у сфері статистики підприємств охоплюють ряд питань із досліджуваної тематики. Проте слід зазначити, що в них не приділялося значної уваги проблемі адаптації вітчизняної системи показників статистики підприємств до сучасних умов національної економіки та стандартів ЄС.

Мета статті – аналіз структури системи статистичних показників, які характеризують діяльність підприємств, і визначення можливих підходів до її вдосконалення.

Відповідно до Закону України “Про державну статистику” [6], завдання збирання, опрацювання, аналізу, поширення, збереження, захисту та використання статистичної інформації щодо масових економічних, соціальних, демографічних, екологічних явищ і процесів, які відбуваються в Україні та її регіонах, покладено на органи державної статистики. У Концепції розвитку державної статистики підприємств задекларовано, що отримання якісної, повної та своєчасної статистичної інформації щодо економічного стану, господарської діяльності суб’єктів підприємництва для здійснення комплексного аналізу структури й динаміки економіки країни на макrorівні, за видами економічної діяльності, регіонами та категоріями суб’єктів підприємництва, а також для відповідних міжнародних порівнянь має забезпечувати статистика підприємств як підсистема державної статистики [9].

Створення системи показників передбачає врахування потреб користувачів та економічних реалій через формування переліку показників для характеристики досліджуваного явища та є важливою складовою статистичних спостережень за діяльністю підприємств. Ця система формується з окремих показників, які мають самостійне значення, та водночас передбачає властивість узагальнення.

Отже, формування оптимальної структури системи показників вимагає чіткого усвідомлення рівня та обсягу потреб у статистичній інформації щодо діяльності підприємств широкого кола користувачів та забезпечення можливості створення такої системи на основі наявних ресурсів.

Підприємства мають безліч характеристик, що відображають різні сторони господарської діяльності. Статистичні характеристики необхідні користувачам для різних видів аналізу. Очевидно, що окремі групи користувачів потребують різних за структурою, періодичністю та сформованих у певній комбінації статистичних даних. Зовнішні користувачі – органи законодавчої та виконавчої влади, науково-дослідні організації, підприємства, міжнародні експерти, засоби масової інформації, політики, громадськість – вимагають статистичних даних для оцінювання, планування, прийняття управлінських рішень, аналізу, для використання у наукових дослідженнях та висвітлення соціально-економічних процесів широкому загалу. Внутрішніми користувачами є галузеві статистики та статистичний реєстр підприємств, яким необхідні дані для аналізу окремих галузей. Найважливішим внутрішнім користувачем статистичної інформації щодо діяльності підприємств є Систе-

ма національних рахунків, яка потребує таких показників:

- обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг);
- витрати на реалізовану продукцію (роботи, послуги);

- показники споживання у виробництві продуктів і послуг за видами економічної діяльності для аналізу структури економіки країни в цілому.

Система національних рахунків ставить особливі вимоги до статистичних даних, що стосуються, зокрема, узагальнення показників за інституціональним та функціональним підходами, для застосування яких вирішальним критерієм є вид економічної діяльності підприємства [7]. Для визначення основного виду економічної діяльності можуть застосовуватися показники обсягу реалізованої (виробленої) продукції (товарів, послуг) та середньої кількості працівників.

Відповідно до потреб різних груп користувачів можна виокремити напрями формування статистичних даних про діяльність підприємств:

- кількість підприємств;
- виробнича діяльність та її результати;
- розподіл і перерозподіл доходів;
- чисельність і склад трудових ресурсів;
- ефективність використання матеріальних і фінансових ресурсів.

Слід зазначити, що сучасна статистика підприємств значною мірою наслідує економічну статистику СРСР, де статистична інформація, відповідно до марксистської теорії доданої вартості, розроблялася за сферами матеріального й нематеріального виробництва. При цьому провідне місце у народному господарстві надавалося сфері матеріального виробництва, тому до системи показників економічної статистики входили тільки показники діяльності підприємств сфери матеріального виробництва, натомість були відсутніми показники статистики послуг, що призвело до нерівномірного розвитку галузевих статистик. Щодо методології та наукового обґрунтування найбільш розвинутою була статистика промисловості [5]. У цілому економічна статистика планового господарства характеризувалася відсутністю єдиних методологічних підходів до формування статистичних показників та складалася з окремих галузей статистики, кожна з яких мала свою систему показників.

Розвиток ринкових відносин вимагав адекватної системи показників. О. Осауленко зазначає, що “реформування системи статистичних показників передбачало створення таких блоків, які б надавали змогу характеризувати, по-перше, стан реформування господарського механізму; по-друге, процеси функціонування національної економіки, її розвиток та ефективність; по-третє, соціальне становище країни” [4, с. 176]. Значні вдосконалення національної статистики підприємств відбувалися завдяки співпраці зі статистичними службами різ-

них країн і поєднанню набутого власного досвіду з європейським.

Сучасна система показників української статистики підприємств є складною поліієрархічною структурою, в основі якої лежить показник обороту продукції. З огляду на сучасну організацію та методологію бухгалтерського обліку, загальноекономічний показник обороту є найбільш прийнятним для спостереження за діяльністю підприємств з позиції його достовірності та доступності для статистики. За рівнем використання в економічній статистиці він є універсальним міжгалузевим показником, оскільки реалізація продукції та послуг відбувається у всіх ринкових зорієнтованих видах діяльності. Тому оборот є ланкою для структурних і короткотермінових порівнянь та використовується для дослідження взаємозв'язку бізнес-циклів різних секторів економіки [9].

Із метою забезпечення гармонізованих даних щодо структури, видів економічної діяльності, конкурентоздатності та продуктивності діяльності підприємств рішенням Європарламенту та Ради Міністрів ЄС було ухвалено Регламент від 11.03.2008 року № 295/2008 зі структурної статистики підприємств [10].

Рекомендовані для використання показники розбиті на 10 модулів:

- загальний модуль для щорічної структурної статистики;
- окремі детальні модулі для структурної статистики промисловості, торгівлі, будівництва, страхування, кредитних установ, пенсійних фондів, послуг (тобто 7 модулів);
- детальний модуль для структурної статистики щодо демографії підприємств;
- гнучкий модуль для проведення специфічного й обмеженого спеціального збирання даних щодо характеристик підприємств.

Загальний модуль для щорічної структурної статистики складається з трьох груп показників. Перша група охоплює такі показники демографії підприємств: кількість підприємств і кількість місцевих одиниць. Друга група містить показники річної статистики, а саме: вартість виробництва; додана вартість по факторних витратах; валовий резерв, створений шляхом відрахувань з операційних прибутків; усього закупівель товарів і послуг; обсяг товарів і послуг, придбаних для перепродажу в тому ж стані, у якому вони були придбані; виплати найманим працівникам; витрати на персонал; заробітна плата; витрати на соціальне забезпечення; валові інвестиції у матеріальні товари; кількість зайнятих; кількість найманих працівників; кількість найманих працівників в еквіваленті до повної зайнятості. Третя група містить характеристики підприємств у розрізі регіонів: заробітна плата; кількість зайнятих.

Модулі для структурної статистики промисловості, торгівлі, будівництва, страхування, кре-

дитних установ, пенсійних фондів і послуг, крім загальних, містять ще дві групи показників: характеристики підприємств, для яких статистичні дані складаються раз на декілька років, та характеристики одиниць виду економічної діяльності, для яких складається щорічна статистика. Ці модулі мають більш розширені переліки показників, що враховують специфіку видів діяльності, ведення господарського та бухгалтерського обліку.

Показники детального модуля демографії підприємств для структурної статистики необхідні для детального аналізу активних підприємств, появи нових або припинення діяльності підприємств, виживання новостворених підприємств, відповідного впливу на структуру, діяльність і розвиток генеральної сукупності підприємств та впливу демографії підприємств на зайнятість населення, а також обґрунтування управлінських рішень щодо політики у сфері підтримки підприємництва.

Перелік показників гнучкого модуля для проведення специфічного й обмеженого спеціального збирання даних щодо характеристик підприємств залежить від потреб у статистичній інформації, мети збирання даних, охоплення за видами економічної діяльності, звітного періоду. Крім цього, мають бути обов'язково враховані вимоги до якості статистичних даних, витрати статистичних органів для забезпечення розробки необхідних показників та рівень звітного навантаження на підприємства.

Регламент не ставить чітких вимог до переліку показників, тобто не детермінує, які з них мають збиратися безпосередньо від підприємств, а які мають бути отримані шляхом розрахунку. Важливим є лише те, щоб отримані показники відповідали критеріям якості та були придатними для статистичного аналізу:

- структури та розвитку підприємств за видами економічної діяльності;
- використання факторів виробництва та інших складових, що дозволяють оцінити види економічної діяльності, конкурентоздатність і продуктивність;
- ведення господарської діяльності підприємств;
- підприємств за їхніми розмірами;
- обсягу доданої вартості та її складових за видами діяльності.

Ураховуючи вимоги Регламенту зі структурної статистики підприємств, органи державної статистики України розробляють показники за формою № 1-підприємництво [7] для дослідження діяльності підприємств за напрямками:

1. Зайнятість і оплата праці на підприємствах: кількість зайнятих працівників; кількість найманих працівників; фонд оплати праці.

2. Активи, власний капітал і зобов'язання підприємств: активи; власний капітал; дебіторська заборгованість; зобов'язання; кредиторська заборгованість; оборотні активи.

3. Економічна та інвестиційна діяльність підприємств: амортизація; валові капітальні інвестиції; вартість товарів і послуг, придбаних для перепродажу та реалізованих без додаткової обробки; витрати на оплату праці; відрахування на соціальні заходи; інші операційні витрати; матеріальні витрати; обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг); операційні витрати з реалізованої продукції (робіт, послуг).

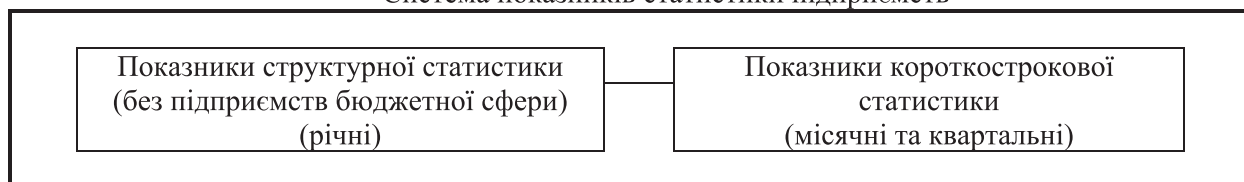
4. Фінансові результати та рентабельність підприємств: рівень рентабельності операційної діяльності; рівень рентабельності всієї діяльності; фінансовий результат від операційної діяльності (прибуток, збиток); фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування; чистий збиток.

Відповідно до Концепції розвитку державної статистики підприємств України [9], структура системи показників статистики підприємств скла-

дається з двох основних та двох додаткових блоків. До основних належить блок показників структури, який характеризує статистику підприємств, та блок показників короткострокової статистики, що охоплює характеристики динаміки підприємств; додатковими блоками є блоки показників груп підприємств і показників спеціальних тематичних об'єктів.

Система показників української статистики підприємств хоча й наближена до європейських вимог, але не є ідентичною їй і формується відповідно до внутрішніх особливостей функціонування підприємств, національних стандартів бухгалтерського обліку та вимог користувачів щодо різних способів узагальнення статистичних даних. Схематично її можна представити основними блоками статистичних показників (рис. 1), які охоплюють певні характеристики діяльності підприємств за видами економічної діяльності.

Система показників статистики підприємств

Рис. 1. Основні блоки системи показників статистики підприємств

Розглянуті основні блоки показників є різними за наповненням, функціональним призначенням і завданнями. Система показників структурної статистики має відображати структуру економіки та найважливіші макроекономічні тенденції, водночас система показників короткострокової статистики – поточний стан підприємств.

На основі системи показників короткотермінової статистики, що охоплює розгалужений перелік показників галузевих статистик, можливе термінове відстеження господарської діяльності підприємств за складовими: виробництво, реалізація товарів (послуг) та попит на них; формування запасів сировини та готової продукції; залучення інвестицій; чисельність зайнятих; фінансово-економічний стан підприємства тощо. Системи показників кон'юнктурної та структурної статистики містять як первинні, так і розрахункові показники. За допомогою показників кон'юнктурної статистики з застосуванням пропорцій і співвідношень річних структурних даних будуються короткотермінові прогнози. На показниках структурної статистики базуються середньострокові та довгострокові прогнози. Перевагою показників короткострокової статистики є оперативність отримання даних, що дозволяє оцінити поточну діяльність підприємств, не чекаючи розробки річних структурних показників. Блоки показників структурної та короткострокової статистики існують автономно,

проте щільно взаємопов'язані та можуть доповнювати один одного. Комплексність системи показників статистики підприємств має реалізуватися через узгодженість показників структурної та короткотермінової статистики, що значно підвищить цінність статистичної інформації про діяльність підприємств.

Система показників структурної статистики не враховує галузеві особливості функціонування підприємств, тому з метою комплексного статистичного вивчення діяльності підприємств доцільним було б узгодити показники структурної та кон'юнктурної статистики.

Отже, вдосконалення системи показників для статистичного вивчення діяльності підприємств наразі залишається актуальним і важливим перспективним завданням зазначеного наукового напрямку, що потребує подальшого дослідження. Однією з важливих характеристик системи показників є повнота охоплення досліджуваного явища. Вітчизняна структурна статистика підприємств розробляє статистичну інформацію про діяльність останніх без урахування даних по установах, що утримуються за рахунок бюджету, та банках. Тому одним із напрямів удосконалення досліджуваної системи показників доцільно вважати вивчення можливості включення до неї показників, які характеризують діяльність зазначених підприємств.

Список використаних джерел

1. Васечко О. О. Методологічні основи статистики підприємств : [моногр.] / Васечко О. О. – К. : НТК стат. досліджень, 2005. – 296 с.
2. Статистика : [підруч.] / Герасименко С. С., Головач А. В., Єріна А. М. ; за наук. ред. Герасименка С. С. – [2-ге вид., перероб. і доп.] – К. : КНЕУ, 2000. – 467 с.
3. Головач А. В. Статистичне забезпечення управління економікою: прикладна статистика: [навч. посіб.] / Головач А. В., Захожай В. Б., Головач Н. А. – К. : КНЕУ, 2005. – 333 с.
4. Осауленко О. Г. Національна статистична система: стратегічне планування, методологія та організація : [моногр.] / Осауленко О. Г. – К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2008. – 415 с.
5. Плошко Б. Г. История статистики : [учеб. пособ.] / Плошко Б. Г., Елисеева И. И. – М. : Финансы и статистика, 1990. – 295 с.
6. Закон України “Про державну статистику” від 17.09.1992 р. № 2614-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2614-12>
7. Методологічні положення зі статистики / [за ред. О. Г. Осауленка] ; Держкомстат України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. – Вип. 2. – Т. 1. – Розділ 1. – С. 5–187.
8. Стратегія розвитку державної статистики на період до 2012 року ; затверджена Розпорядженням КМУ від 05.11.2008 р. № 1413-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua> – Назва з титул. екрана.
9. Концепція розвитку державної статистики підприємств України ; затверджена Наказом Держкомстату від 28.12.2007 р. № 478 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua> – Назва з титул. екрана
10. Regulation (EC) № 295/2008 of the European Parliament and of the Council concerning structural business statistics (recast) [Electronic resource] // Official Journal L097. – 09.04.2008 – P. 0013–0059. – Access mode : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:097:0013:01:en:HTML>

УДК 311.172:311.42:334.012.61

М. В. Пугачова,
доктор економічних наук,
старший науковий співробітник,
директор НПІ статистичних технологій,
в. о. генерального директора,
НТК статистичних досліджень

Діяльність малих підприємств у промисловості України: неочікувані висновки

Представлено результати статистичного моніторингу діяльності малих підприємств галузі промисловості за останні десять років, який здійснювався на базі інформації кон'юнктурних обстежень. Висновки, що можна зробити на основі цього моніторингу, слід назвати дещо парадоксальними, оскільки вони не зовсім відповідають загальноприйнятим оцінкам ролі малих підприємств у розвитку економіки країни.

Ключові слова: малі підприємства, кон'юнктурні обстеження, інформація якісного характеру.

Малі підприємства є головною складовою будь-якої сучасної економіки. Без розвитку цього сектору неможливо удосконалювати економічні процеси, впроваджувати інновації, створювати нові робочі місця. Відомий український економіст О. Пасхавер зазначає: “У будь-якій країні малий бізнес – це розвідник. Він шукає нові ніші, впроваджує інновації, і там, де великий бізнес пройти не може, малий – проходить... Малий бізнес – це демократизатор. Він створює верству самозайнятих і тому більш вільних, менш залежних від держави та великого капіталу людей. Малий бізнес – це чинник стабільності. Гнучкий і динамічний за своєю природою, він амортизує коливання економіки, насамперед у сфері зайнятості” [1]. Отже, як підсумовує вчений, малий бізнес є державоутворювальним чинником, саме тому він так активно і цілеспрямовано підтримується у розвинених країнах, будучи незамінною (разом із селянством) базою соціальної стабільності.

У науковій літературі є багато визначень поняття “малий бізнес”. Зокрема, З. Варналій зазначає, що малий бізнес – це діяльність будь-яких малих підприємств та окремих громадян (фізичних осіб) з метою одержання прибутку. По суті, це будь-яка діяльність зазначених суб'єктів господарювання, спрямована на реалізацію власного економічного інтересу. І це не обов'язково має бути особливо ризикова та інноваційна діяльність на засадах повної економічної відповідальності [2].

Для багатьох поколінь українських і закордонних економістів проблеми функціонування малого бізнесу становлять значний науковий інтерес, а для статистиків – це окрема сфера досліджень, пов'язана, перш за все, з законодавством кожної окремої країни або групи країн (наприклад, членів Євросоюзу).